

5. OMH (1998): Határozat országos etalonná nyilvánításról. Mérésügyi Közlemények, XXXIX., 4., 75–76.

6. Csapó G.–Völgyesi L. (2002): A nehézségi erő vertikális gradiensének mérése és szerepe a

nagypontosságú graviméteres méréseknél magyarországi példák alapján. Magyar Geofizika, Vol. 43, Nr. 4, pp. 151–160 { 271 kB }, Budapest

Német helységnevadás és névhasználat a XIX. századi Erdélyben

Bartos-Elekes Zsombor egyetemi tanársegéd,
Babes-Bolyai Tudományegyetem

Hivatalos névadás történhet úgy, hogy valamely – a földrajzi részletre korábban többé-kevésbé használt – természetes nevet (melynek születése, akár bármely népköltészeti darabé, a ködbe vezett) kanonizálják: változatlan formában hivatalossá emelik, esetleg változtatnak a helyesírásán. De a hatóság módosíthat is rajta, sőt létre is hozhat egy előzmény nélküli, új nevet. Ez utóbbi módon születik a mesterséges nevek legnagyobb része; a mesterséges nevek e csoportját a szakirodalom hatósági neveknek nevezi [Mező 1982, 34. o.]. Kérdés, hogy hogyan folytatódik e hatósági nevek élete. A név átmásolódik-e, és ha igen, akkor mennyi idő alatt a hivatalos síkból a közösségi síkra? Illetve: a közösség megőrzi-e a nevet, a név hivatalos státusának esetleges megszűnése után – és ha igen: mennyi ideig? Tehát milyen az átjárás a névadás és a névhasználat között?

A hatalmi átrendeződéseket hamarosan a földrajzi nevek átszervezése követi, melyet mindig is a hatalmi önigazolás eszközének tekintettek. Így történt ez Erdélyben először az osztrák közigazgatás részéről az abszolutizmus korában, majd (néhány évtizeddel) a kiegyezés után megtörtént a magyar névrendezés, illetve az első világháború után a román névváltoztatások sora.

Erdély az említett időszakban többnyelvű: lakosságának abszolút többsége román; továbbá száz (német) kisebbség lakja, a magyar mellett. Míg a magyar névadásokról több részletes dolgozat is született [pl. Mező 1982, 1999], addig a má-

sik két népcsoport helységneveiről, névhasználatukról szegényes az elérhető szakirodalom – annak ellenére, hogy a magyar nevekhez hasonlóan esetükben is jelentős a változás, és e hatások máig tartóak. A román szakirodalom ezzel a témával szinte alig foglalkozik: történeti helységnevtár utoljára a hatvanas években jelent meg (az is csupán ezer példányban) [Suciu 1967]. Németországban ugyan jelent meg részletes történeti helységnevtár a területről [Wagner 1977, Wildner 1996], de a korabeli névhasználatot ezek nem vizsgálták.

A következőkben az erdélyi német helységnevek XIX. századi sorsát szeretnénk figyelemmel követni: milyen hatással volt egymásra esetükben a Bach-korszakbeli hatósági névadás és a közösségi névhasználat. A német lakosság Erdélyben eleinte ugyan számbelileg kisebbség volt, de hatalmi szempontból fontos szerepet játszott; majd fontossága és később számaránya is drasztikusan csökkent. A hasonló jelleg miatt számos párhuzam figyelhető meg a mai romániai magyar földrajzi neveket érintő névhasználattal.

Az ezernyolcszázötvenes évek osztrák névrendezéséről Kálmán Béla a következőket írja [Kálmán 1973, 141. o.]: „A Bach-korszakban minden nagyobb helységnek német nevet adtak hivatalosan. (...) Így néha komikus városnevek keletkeztek, mint (...) Wütender Armenier (Böszörmény, amit 'bösz-örmény'-nek értelmeztek). Ezek a meszterként nevek persze 1867 után eltűntek.”¹

Kérdés, hogy a nevek mekkora részét adták valóban mesterségesen a hatóságok. Mi az alapjuk ezeknek a neveknek? Illetve, hogy mennyire vál-

1) A nevek lefordításáról már Pesty Frigyes is értekezett (Pesty 1888, bevezető), ugyancsak Hajdúböszörmény példáját felhozva, mint a mesterséges névadások hiteltelenségének kirívó példáját.

tak elfogadottá e mesterkéltnévek, mi az utóéletük, mennyire tűntek el? *Kálmán Béla* állításait a törvény és a korabeli, illetve mai térképek névhasználatának összehasonlításával próbáljuk aláhúzni vagy cáfolni.

Az abszolutizmus korában két közigazgatási átszervezés történt: az első, az ideiglenesség jegyében született 1851-ben, majd ezt átszervezték 1854-ben [*Köpeczy 1987, 1432–1437. o.*]. Mindkét rendeletet a háromnyelvű (latin betűs magyar, gót betűs német és cirill betűs román) Országos Törvény- és Kormánylapban (a továbbiakban: OTK) hirdették ki. A három nyelven egymástól különböző neveket jelöltek meg ugyanarra a településre, melyek sok esetben nemcsak átirásban különböztek: tehát a kerületeknek és a helységek-

nek három hivatalos nevük volt (magyar, német és román).²

Az **1851. évi közigazgatási átszervezés**³ teljesen felborítja a hagyományos szék- és vármegyerendszert: 5 kerületet hoz létre, azokat összesen 36 járásra bontja. Az OTK a kerületi és járási székhelyeket sorolja fel. A magyar szövegben a nevek többnyire megegyeznek a későbbi törzskönyvezett nevekkal. A 36 székhely közül mindössze két név tér el, nemcsak helyesírásban⁴ a törzskönyvezettől: Szeben és Károly-Fejérvár (Nagyszeben és Gyulafehérvár). A román szöveg nevei is megegyeznek a korabeli román nevekkal. Tehát a magyar és román neveken nem változtatnak mesterségesen.

A német szövegben a 36 járásszékhely⁵ neve közül:

- 9 német név,
- 27 magyar név, mellékjelek nélkül. (lásd *1. térkép*)

A 9 német név a következő: Hermannstadt (Nagyszeben), Reps (Kőhalom), Schässburg (Segesvár), Mediasch (Medgyes), Kronstadt (Brassó), Bistritz (Beszterce), Karlsburg (Gyulafehérvár), Blasendorf (Balázsfalva), Klausenburg (Kolozsvár). Ezek részben német lakosságú települések nevei; vagy közel vannak a német nyelvterülethez (Blasendorf, azaz Balázsfalva); vagy nagyváros régen kialakult hagyományos német neve (Klausenburg, azaz Kolozsvár). Tehát ezek mind természetes nevek, régóta az erdélyi német nyelv részeit képezik.

A többi járásszékhely esetében a magyar nevet használták (a német szövegben!), feltehetőleg topográfiai okok miatt maradtak le az ékezetek. Ez a legtoleránsabb megoldás, nyoma sincs a németesítésnek. Feltűnő a magyar nevek között – nemcsak a helyesírási hiba miatt – „Szászváros”: Szászváros lakosságának egy része német (1910-ben 17%), közel van a német nyelvterülethez, tehát élő német neve volt (Broos), mégis a magyar név jelenik meg a német szövegben.

A székhelyek nevei alapján elmondhatjuk, hogy az 1851. évi ideiglenes közigazgatási átszervezés során nem történt mesterséges névadás: a legközismertebb nevét használták a településnek, függetlenül attól, hogy az milyen nyelvű volt. Még a német szövegben sincs hangsúly-eltolódás. Szűk két évvel a szabadságharc után nem foglalkoztak a helységnevekkel: a félkatonai közigazgatásban mindegy, hogyan hívják a településeket.⁶

Az **1854. évi közigazgatási átszervezés**⁷ 10 kerületre, illetve 79 járásra tagolja Erdélyt. Az OTK

2) A Bach-korszak hírhedt volta ellenére ez az egyetlen alkalom, hogy Erdélyben a településeknek három hivatalos nevük legyen. Néhány évtized múlva a magyar törzskönyvezés a praktikum jelszava alatt véghez viszi a névegységesítést (csak egy név lesz hivatalos - a magyar, melyek közül számtalan mesterséges név). A román közigazgatás erre szintén egynyelvűséggel válaszol; nemzetiségi neveket kétszer engednek meg, először 1952 és 1968 között a magyar autonóm tartományban, majd 2001-től a jelentősebb kisebbségi lakossággal bíró településeken.

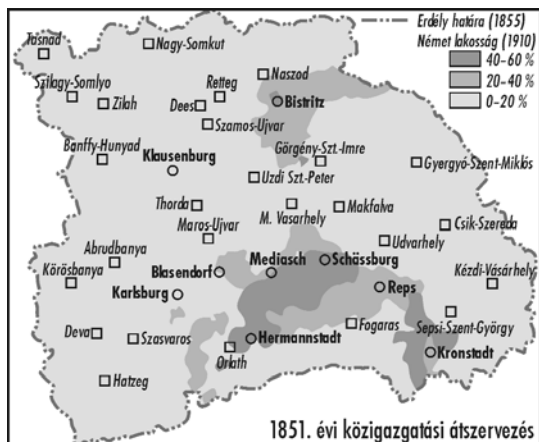
3) 1851. évi 152. számú hirdetménye a katonai és polgári kormányzóknak, mely által Erdély Nagyfejedelemségbeni közigazgatás kezelésének Ő Felsége 1851. május 12-éről kelt legfelsőbb határozatánál fogva helyben hagyott rendezése köztudatra juttatik. [OTK 1851, XII. darab]

4) nem sorolom fel azon neveket, ahol a változás csupán gy >> dgy, th >> t, zs >> s, kötőjeles írásmód >> egybeírás jellegű.

5) A vizsgált 36 település korabeli kerületi bontásban: Nagyszeben (Kőhalom, Segesvár, Medgyes, Brassó, Beszterce), Gyulafehérvár (Abrudbánya, Körösbánya, Balázsfalva, Marosújvár, Déva, Hátszeg, Szászváros, Orlát, Fogaras), Kolozsvár (Bánffyhunyad, Szilágysomlyó, Torda, Zilah, Tasnád), Dés (Nagysomkút, Retteg, Szamosújvár, Uzdiszentpéter, Naszód, Görgényszentimre), Marosvásárhely (Makfalva, Székelyudvarhely, Csíkszereda, Gyergyószentmiklós, Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely).

6) Természetesen nem lehet a fent leírt többnyelvűség alapján messzemenő következtetéseket levonni a világosi fegyverletelt követő évek toleráns helynév-politikájáról: elég csak az 1854. évi 196. számú kibocsátvány az erdélyországi magángymnásiumokbeli nyelvtanítás tárgyában című rendelethez [OTK 1854, XIX. darab] odafigyelni, ahol kimondják, hogy az ország történelmét és földrajzát németül kell oktatni. Bár a közigazgatási rendelet a többnyelvűséget megengedte, mégis a névhasználat az erősen ellenőrzött korszakban korlátozott lehetett.

7) 1854. évi 23. számú rendelete a cs. k. erdélyi szervező országos bizottmánynak 1854. június 26-ról, Erdély Nagyfejedelemségének végleges felosztása s a községeknek a végleges közigazgatási és bírósági hatóságok alá rendelése iránt. [OTK 1854, II. osztály, IV. darab]

1. térkép

ebben az esetben kerületi, illetve járási bontásban az összes helységet felsorolja, így ez már egy teljes névrendezésnek tekinthető. Ha a korábbi járásszékhelyek sorsát figyeljük, akkor elmondhatjuk, hogy sem a magyar, sem a román szövegben azok lényegesen nem változtak. A magyar nevek esetében Szeben helyett Nagy-Szeben, Dézs helyett Déés jelenik meg. A román neveknél egy jelentősebb változást említhetünk: az 1851. évi Alba-Iulia helyett, 1854-ben már Belgradu-t neveztek meg Gyulaféhevár román hivatalos nevéként.

A német szövegben a nevek viszont változnak három év alatt. A korábbi 36 járásszékhelyből

- 12 német név,
- 8 település két névvel jelenik meg: magyarból való átirással, zárójelben kiegészítve német névvel,
- 16 esetben marad a magyar név (ezek a kisebb települések). (lásd 2. térkép)

Az előző rendezéshez képest további három települést neveztek meg csak német névvel: Gross-Schlatten (Abrudbánya), Broos (Szászváros), Thorenburg (Torda).

A következő 8 település német nevet kapott a magyar mellé: Körösbánya (Altenburg), Déva (Dimrich), Hátszeg (Wallenthal), Zilah (Walthenberg), Szamosújvár (Armenersstadt), Naszód (Nussdorf), Marosvásárhely (Neumarkt) és Székelyudvarhely (Hofmarkt).

A magyarból való átvétel németesebb lesz: a nevet nemcsak ékezetek elhagyásával adják meg, hanem több esetben belép a német hangjelölési rendszer (pl. Desch, Szamosch-Ujvar), sőt előta-

gokat le is fordítanak (pl. Gross-Enyed, mely ekkor lett járasszékhely).

A három évvel korábbi ideiglenes közigazgatási rendezéshez képest, ennél – „a véglegesnél” – fontossá vált az osztrák jelenlét hangsúlyozása: a német szövegben a vizsgált 36 névből hirtelen kilencről huszonegyre nőtt a német nevek száma. A magyarból átvett nevek is már néha részben németek lettek. Német lakossággal nem rendelkező, a német nyelvterületől távol levő kisvárosok (pl. Hátszeg) kapnak német nevet. A több esetben

2. térkép

használt, a két nevet egymásnak megfelelően megoldás jelzi, hogy nem voltak ezek közismert, egyértelmű nevek (meg kellett magyarázni, hogy melyik településről is van szó). Arra is jó a zárójeles megoldás, hogy az erdélyi szász köztudatba beemeljék a nevet (a rendelet magyar és román szövegében a nevek változatlanok!). A német nevek nem voltak kizárólagosak⁸, az esetleges mesterséges névadás csak a német nyelven belül jelentkezett, a magyar és a román nyelvet nem csorbította. Az 1851-esztől eltérő módszerek (akkor változatlan névátvétel, itt fonetikus átirás, sőt új név alkalmazása, név lefordítása) elvitatják a névadó nyelvtől a névadást – ezek a mesterséges névadások megszokott megoldásai.

Kérdés, hogy e német nevek természetesekek-e, csak alig használták őket (s emiatt nem figyeltek fel rá 1851-ben), vagy új, mesterséges neveket alkottak. Vagyis: mi tartozott az erdélyi német névterületbe? Megválaszolásához meg kell néznünk a korábbi térképeket. Továbbá kérdés, hogy mennyire sikerült e neveket elfogadtatni, tehát használták-e a neveket, használják-e a neveket, vagy

8) ellentétben a későbbi törzskönyvezéssel

idegennek, mesterkéltnek tűntek akkor, és tűnnek ma. Vagyis: mivel nőtt az erdélyi német névterület a Bach-korszak politikai nyomására? Megválaszolásához meg kell néznünk a korabeli, illetve a mai térképeket.⁹

A **névrendezés előtt**, még a német kiadású térképeken sem látni ennyi német nevet. *Franz Raffelsperger* Bécsben Erdély-térképét magyar és német változatban is kiadta, de még a német változatban is [*Raffelsperger 1841*] (ahol – a két változat miatt – teljes német névrajzra törekedhetett volna) csak a szász lakossággal is rendelkező településeknek, illetve a nagyvárosoknak vannak német nevei. Az 1851-es közigazgatási rendeletnél magyar néven említett Szászváros itt német névén (Broos) jelenik meg. Hasonló a helyzet a helyben kiadott térképeken is: Steinhausen Nagyszebenben megjelent térképén [*Steinhausen 1844*] a szász lakosságú települések, illetve a nagyvárosok német nevein túl, már a szász lakóterület határán fekvő Szászváros, Balázsfalva, Torda stb. magyar névvel jelenik meg.

Tehát az ezernyolcszáznegyvenes évek német térképeinek névhasználata az 1851-es névrendezés mérsékelt névhasználatával cseng össze. Ezekhez képest 1854-ben sokkal több a német név. Vajon ezek a *Kálmán Béla* által jelzett mesterseges nevek? Kérdésünkre a nemleges választ a korszak két rendkívül részletes névtára adja meg: *Lipszky* és *Lenk* műveiben mind megtaláljuk azokat a neveket, melyeket a reformkori térképek és az 1851-es névrendezéskor nem használtak, de 1854-ben a hatóságok hivatalosnak mondták ki.

A nevek szempontjából (is) rendkívül alapos *Lipszky* 1804–1808 között megjelent munkáiban (Mappa Generalis és Repertorium) [*lásd Herner 1987, Reisz 2002*] – annak ellenére, hogy az együttműködés az Erdélyi Guberniummal nem valósult meg [*Reisz 2002, 142–144. o.*], így az erdélyi részt maga a szerző és a szakirodalom is kevésbé sikerültnek tartja – a vizsgált 36 település esetében:

- 16 településnek a térképen (és a mutatóban is) jelöl német nevet,

- 6 településnek csak a mutatóban írja meg a német nevét,

- 14 településnek nem ad német nevet.

Tehát *Lipszky* legalább annyi német nevet ismertet (helyi hivatalos segítség nélkül), mint amennyit ezeknél a településeknél a Bach-korszakban a második, teljesebb rendezésnél megjelölnek.

Sőt több olyan német név van, mely *Lipszky*nél megjelenik, de még 1854-ben sem használták a német szövegben a hatóságok. Ezek vagy a mutatóban szerepelnek (és a térképen nincsenek megírva), vagy második német változatként jelennek meg. Csak a mutatóban szerepel Ortenbach (Orlát), Tressenberg (Tasnád), Odorhen (Székelyudvarhely), Niklasmarkt (Gyergyószentmiklós), Neumarkt (Kézdivásárhely). Szász lakosság nélküli kis települések, amelyek német elnevezései alig lehettek ismertek, így a térképre nem vette fel *Lipszky*, de a teljesség kedvéért a mutatóban megtalálhatók. Elgondolkodtató *Ernst Wagner* megjegyzése [*Wagner 1977, 28–29. o.*], miszerint *Lipszky* német fantázianeveket is szerepeltet a mutatójában, melyekre egyik példaként éppen Ortenbach-ot nevezi meg a szerző. Tisztázatlan, hogy mi oka lett volna *Lipszky*nek kitalálni helyneveket. Medwisch (Medgyes), Altenburg (Abrudbánya) második német névként szerepel *Lipszky*nél. 1854-ben nem névgyűjteményt készítettek, hanem a közigazgatásról rendelkeztek, így nyilvánvaló, hogy egyúttal elvégezték a nyelven belüli névegységesítést.

Még *Lipszky* térképénél is jóval részletesebb *Lenk* négy kötetes lexikona [*Lenk 1839*]. *Lenk* több olyan nevet jelöl, melyet az 1854 előtti írásos források közül csak itt találunk meg (se *Lipszky*nél, sem a reformkori térképeken): Wallenthal (Hátszeg), Hofmarkt (Székelyudvarhely), Nussdorf (Naszód).

A fenti munkák vizsgálata alapján kijelenthetjük, hogy az 1851. évi közigazgatási rendeletben csupán a közismert német neveket jelölték. 1854-ben a rendelet pedig a német nevek egy olyan lapangó rétegét javasolta felélesztetni, amelyet addig alig ismertek (nem jelentek meg a német nyelvű térképeken sem), csupán részletes névtárak tartalmazták ezeket. Nincs okunk feltételezni, hogy ismertek voltak e nevek, de a reformkorban tiltották a német nevek feltüntetését a térképeken, vagy esetleg a német szerzők nem tartották fontosnak a saját nyelvükön megírni azokat.¹⁰

9) Párhuzam a mai romániai magyar nevekkal: mennyire lett része, mennyire része ma a magyar nyelvnek a törzskönyvezéskor kitalált, vagy felelevenített helységnév, mely csupán egy-két évtizedig volt hivatalos. Ma is pl. sokan nevezik Toplicának (a törzskönyvezés előtti névén, illetve az azzal megegyező mai román névén) a Székelyfölddel szomszédos, magyar lakossággal is bíró Maroshévízet. És azt, hogy ez a jelenség nem vezethető le egyértelműen igénytelenségből, bizonyítja az, hogy megőrződtek a törzskönyvezéskor megrövidült településnevek előtagjai (pl. Csíkkarcfalva a törzskönyvezett Karcfalva helyett).

Kérdés, hogy a *Lipszky*-, vagy *Lenk*-féle minden környező forrásnál bőségesebb német névanyag mennyire hiteles: milyen mértékű *Lipszky*-nél a *Wagner*-féle fantázianevek köre, illetve az erdélyi hatóságok a – *Reisz* által leírt – meg nem valósult együttműködés ellenére esetleg cenzúrázták-e *Lipszky* neveit. Vagy esetleg az osztrák *Lenk* vádolható-e nevek hallgatólágos kitalálásával – hiszen több olyan név van, amely csak nála szerepel?¹¹ Tehát, ha mesterséges nevek is jelennek meg az 1854-es rendezésnél, akkor annak létrehozóját nem a Bach-alkalmazottak között kell keresnünk, hanem korábban.

Érdemes megvizsgálni az **osztrák névrendezés**kor készült térképeket.

Az 1854-es új, a nagyfejedelemséget tíz kerületre osztó közigazgatási beosztás bemutatásához két közigazgatási térkép is készült. *Mersich* [*Mersich* 1854] és *Grimm* [*Grimm* 1855] térképe: mindkettőt Nagyszebenben adták ki. Egyik térkép sem teljesen a mai értelemben vett közigazgatási térkép, amely névrajzában az lenne a célja, hogy a hivatalos (és csak a hivatalos) neveket tüntesse fel. Mindkét térkép kritikával veszi át az újonnan (1854-ben) bevezetett, eddig még nem látott (pontosabban esetleg névtárban fellelhető) neveket: pl. Székelyudvarhely, Torda alatt nem jelenik meg zárójelben Hofmarkt, illetve Thorenburg. Sőt *Grimm* térképe több magyar, illetve román nevet is feltüntet: pl. Karlsburg alatt a Belgradu, illetve a K.-Fejérvár nevek olvashatóak. A német nevek megírása szempontjából észrevehető – még szász részről is – az idegenkedés a rendszer hangsúlyos németesítése ellen. Persze, lehetne ezeket a térképeket abból a szempontból is vizsgálni, hogy közigazgatási térképként független kellene legyen a kiadó/szerkesztő

nyelvétől (tehát mindhárom hivatalos nevet fel kellene tüntetnie), s ebből a szemszögből elmaraszthatnánk e térképeket.

Névrajzát tekintve hasonló jellegű a megyesi *Franz Obert* iskolai falitérképe [*Obert* 1861] is: a térkép alig törődik a hivatalos névváltozatokkal. A térkép címe szerint a „Mediasch”-i *Obert* a kiadója a térképnek, mégis a térképen Medwisch jelenik meg városa nevéként (*Lipszky*-nél Medgyes szintén a tájnyelvi Medwisch a térképen, csak a mutatóban egészíti ezt ki Mediasch-sal; az osztrák hivatalos név *Obert* térképén csupán a címben szerepel). Hasonlóan furcsa, hogy *Lipszky* Strassburg-ja, *Lenk* Egydstadt-ja, illetve az osztrák rendelet Gross-Enyed neve ellenére *Obert* az N. Enyed, tehát a magyar nevet írja meg. A térkép értékeléséhez azt a tényt meg kell ismételniünk, hogy ebben az időben mindenki németül tanulta a földrajzot, tehát nem csupán német nyelvű célközönségnek készült a térkép.

Az erdélyi térképek után érdemes megnézni, hogy a külföldi térképek hogyan követték a változásokat. Erre a célra a korszakból a bécsi Artaria kiadó néhány Erdélyt (is) ábrázoló térképét választottam.

A Lipszky-térkép felhasználásával készült Zucheri-féle térkép egyik Artaria-s kiadásán [*Zucheri* 1861] *Lipszky* térképéhez képest erősebb a német névrajz jelenléte (a német nevek több helyen fő megírássá válnak; már a friss osztrák Gross-Enyed jelenik meg), azonban még mindig nem éri el a rendelet által előírt nevek mennyiségét (pl. Székelyudvarhely, Déva vagy Abrudbánya még mindig nincs jelölve németül is).

Az Artaria kiadó többször kiadta *Fried* térképét a területről. A térképeken évszám nem jelenik meg, de a közigazgatási határok, illetve a vasútépítés mértéke alapján a két vizsgált térkép [*Fried* é. n.] a XIX. század ötvenes, illetve hetvenes éveiben jelenhetett meg. A síkrajz alapján lehet következtetni korukra (a változásokat követi a térkép), a névrajzot azonban nem aktualizálják: az ötvenes évekbeli térképen többnyire hiányoznak a rendeletek új német nevei; a hetvenes évekbeli térképről szintén: névrajza azonos az előzővel, csupán a Broos név jelenik meg Szászváros alatt zárójelben.

Az abszolutizmus idején készült térképek alapján kimondhatjuk, hogy a térképek szerzői nehezen fogadták el az új (pontosabban alig ismert) neveket. Még a német szerzők is tompították a németesítést.¹² Tehát nem a nevek voltak e névrendezéskor mesterségesek (hiszen a nevek mind fel-

10) Látszólag hasonló folyamat játszódott le, mint manapság a romániai magyar nevek térképi használatával: hirtelen megjelentek olyan nevek az utóbbi évek térképein, melyeket azelőtt évtizedekig csak névtárakban lehetett megtalálni, vagy még ott sem.

11) Adódik a párhuzam: a ma, Magyarországon megjelenő, határon túli területeket ábrázoló térképek esetében sokszor a magyar neveket (hegycsúcsok, dűlők, de akár települések is stb.) több tíz évvel korábbi források (pl. topográfiai térkép) alapján veszik fel, alapanyag hiányában figyelembe nem véve a helyi aktuális névhasználatot (amelyik esetenként eltér, de sok esetben az időközben elfogyott magyar lakosság miatt hiányzik). Felmerül a kérdés, hogy mennyire hitelesek e nevek. Mi számít többet: hogy a nevet megtaláltuk legalább egy korábbi térképen, vagy, hogy most használja-e a helyi közösség?

lelhetők korábbiakról), hanem a német helységnevek mennyiségét akarták mesterségesen megnövelni (és ez eleinte alig sikerült). Bár feltételezhetően tettük mögött nem a nyelv ápolása állt, hanem az osztrák jelenlét igazolása, mégis jó szolgálatot tettek a nevek fennmaradásának: alig ismert német neveket emeltek be a köztudatba.

A kiegyezés után az osztrák hangsúly erősen csökken. Egy fontos térképtípus marad, amelyik tovább örökíti a német neveket: az osztrák katonai topográfiai térkép. A szelvények szerkesztésekor a tájékozódás miatt a helyi nevek helyezették a hangsúlyt, így többször jelenik meg német vagy román név. A III. felmérésből levezetett általános térkép szelvényein (foktérképek) [*Generalkarte 1887–1913*] a vizsgált 36 településből csupán 15-nek jelölnek német nevet is. Az eddig vizsgált térképek szinte mindegyikén megjelenő neveken túl, a foktérképen megjelenik pl. Déva és Torda német neve. Tehát a nevek e csoportját, melyek eddig térképen alig jelentek meg, már sikerült elfogadtatni. Azonban hiányzik e szelvényekről jó pár olyan név, mellyel már (vagy a két említett részletes névtárban és/vagy az 1854-es rendeletben) találkoztunk: nem írták meg a foktérképen sem Orlát fantázianevét, sem Marosvásárhely több helyen megjelenő német nevét stb. Azok a nevek, melyeket akár mesterséges neveknek is gyanítottunk, szintén hiányoznak, azonban kettőjükönél más nevet vehetünk észre: Székelyudvarhely a Lipszky-térképnél látottra (Odorhen) rímelő Odorhellen névvel jelenik meg – a Lenk-féle Hofmarkt helyett, Hátszeg Hötzing névvel egészül ki, az 1854-es Wallenthal helyett. Egyébként Hátszeg esetében mindkét német név *Lenknél* már megjelenik.

12) Párhuzam a későbbi eseményekkel: nem ismerünk olyan magyar földrajztudóst a századfordulón, aki a törzskönyvezés magyarosítását bírálta volna, vagy olyan térképet, amely kiállt volna a nemzetiségi nevek feltüntetése mellett – talán csak a nyelvészek kifogásolták a névrendezést. A XX. század elején *Lóczy Lajos* a Penck-féle világtérkép névírasi elveiről (is) szóló nemzetközi értekezleteken „eredménnyel” küzdött azon határozati pont ellen, mely a kisebbségi nevek feltüntetését kérte, elérve, hogy ez csupán ajánlasként fogalmazódjon meg. A törzskönyvezés magyarosító jellegét csupán az 1939. évi kárpátjai névrendezéskor bírálták felül a magyar hatóságok, melyet azonban ma ismét kevesen tekintenek irányadónak. A teljes szakmai támogatottság ellenére a törzskönyvezett nevek egy részét a helyi (magyar, nem magyar) lakosok sokáig (vagy még ma sem) fogadták el (lásd pl. a korábban említett Maroshévíz, Csíkkarcfalva esetét).

13) *Wagner* legteljesebb forrása *Lenk* műve lehetett, illetve több regionális névtár (egyházi jegyzékek, Marienburg földrajzi, *Kisch* és *Wolff* nyelvészeti munkái stb.).

A foktérképen újabb bizonyítékát látjuk annak, hogy az új, mesterséges neveket még néhány évtized múlva is nehezen lehetett elfogadtatni, használatukat feleslegesnek ítélték meg. Hasonló a nevek mennyisége a századforduló német nyelvű iskolai atlaszában [*Kogutowicz 1910*] is.

A foktérképek az utolsó részletes német nyelvű térképek a területről, egészen a mai időkig, így azt feltételezhetnénk, hogy ezután már nem bővíthet a német nevek mennyisége, hiszen ezek után nem sokára már csökkenni kezdett a német lakosság is. Feltételezésünket a tények cáfolják, hiszen a **mai térképeken** teljesen természetesen jelennek meg a múlt században még alig elfogadott német nevek, sőt körük jelentősen bővült.

A ma elérhető német kiadású névtárakban [*Wagner 1977, Wildner 1996*] az említetteknél jóval több név található meg. *Wildner* számos esetben két, három, sőt négy nevet is jelöl. A vizsgált 36 egykori járásszékhely közül *Wildner* 35 település esetében ad meg „történelmi német” nevet – csupán Makfalva nem rendelkezik német névvel. *Wagner*nál a helyzet hasonló, *Wildner* forrásjegyzéke arra enged következtetni, hogy német neveinek fő forrása *Wagner* névtára volt¹³. A nevek nagyobbik része a fentebb leírt rendeletek, térképek egyikén sem jelent meg: szász tájnyelvi alakok, pl. *Rupes* (Kőhalom); átirások, fordítások a település másnyelvű alakjából, pl. *Heynod* (Bánffyahunyad), *Szekler Neumarkt* (Kézdivásárhely); illetve a másnyelvű alaktól független nevek, pl. *Miereschhall* (Marosújvár), *Schomlenmarkt* (Szilágysomlyó), *Burglos* (Dés), *Szeklerburg* (Csíkszereda) stb. A *Lipszky* fantázianevének gyanított *Ortenbach* hiányzik, viszont helyette két másik nevet ír meg a szerző: *Winsberg*, *Orlath*. Szamosújvárnál nem a Lipszky-térképről, illetve az 1854-es rendeletből ismert *Armenerstadt*, hanem az eddig csak *Lenknél* látott *Neuschloss*-szal találkozhatunk a könyvben.

A XIX. század közepi osztrák közigazgatási rendezés, illetve az előtte megjelent, vele egyidős és utána kiadott térképek vizsgálata alapján, a ma használt erdélyi német nevek több rétegét különböztethetjük meg:

a) azon települések nevei, melyek lakosságának bizonyos része szász volt, illetve a nagyvárosok nevei (ezek a nevek folyamatosan megjelennek, pl. *Kronstadt*, *Schässburg*, *Klausenburg*);

b) a szász lakóterülethez közel eső közepes méretű városok nevei (ezek a nevek egy része a névrendezés előtt, alatt csak névtárakban jelent meg, az osztrák rendeletek után lassan vagy szinte egyáltalán nem íródtak be a köztudatba, pl. *Thorenburg*);

c) a szász lakóterülettől távolabb levő közepes városok nevei (ezek a nevek térképeken szinte soha meg nem jelentek, csupán egy-két névtárban akadhatunk rájuk, pl. Szeklerburg).

Ma, a többnyelvűség teljessége érdekében az Erdélyt ábrázoló (helyszíni tájékozódást segítő) magyarországi térképeken a történelmi német neveket feltüntetik (sőt, bár nem hivatalos, de előfordul ez még romániai útjelző táblán is: Szeklerburg N km!). A neveket a ma elérhető névtárakból veszük át válogatás nélkül. Így ma az érdeklődő (annak ellenére, hogy a szász lakosság szinte teljesen elvándorolt a területről) a német nevek szélesebb körét gyűjtheti össze a tájékoztató anyagokban, mint amennyit a szász lakosság használt annak idején. A német anyanyelvű számára annak idején mesterkélt hangzásúnak tűnő német nevek ma, nem németeknek elfogadottakká, hitelesekké váltak. Az erdélyi német nevek értő gazdái elköltöztek, neveik használata ránk, kívülállókra maradt. Komoly felelősség e hagyaték gondozása.

Összefoglalás

A dolgozat az Erdély Nagyfejedelemségre vonatkozó 1854-es osztrák közigazgatási átszervezés német nyelvű helységnévi következményeit vizsgálja; az átszervezést Erdély első hatósági helységnévrendezésének tekinthetjük. Azon kérdésekre keresi a választ, hogy hogyan befolyásolta a politika e lépése az erdélyi német helységnevek mennyiségét, használatát a XIX. században, mi a hatása ma e névrendezésnek. A XIX. század fontosabb német nyelvű térképeivel való összevetés után arra a következtetésre jutottunk, hogy a névrendezés az ismert megnevezések mellett főleg alig használt neveket elevenített fel (olyan neveket jelölt hivatalosnak, melyek korábban nem jelentek meg még az erdélyi német nyelvű térképeken sem, csak helységnévtárakban: pl. *Lipszky* Repertoriumában vagy *Lenk* Lexikonában). Nem valószínű, hogy a névrendezés mesterséges nevet hozott volna létre. A korabeli közvélemény nehezen barátkozhatott meg elfelejtett vagy alig ismert neveivel: még az erdélyi német nyelvű térképeken is alig jelenik meg több név közvetlen a névrendezés után, mint előtte. A XX. században a szász lakosság legnagyobbbrészt elköltözött Erdélyből, így e nevek történelmi nevekké váltak – a neveknek elvileg csökkennie kellene. Mégis egyes mai térképeken nőtt e nevek száma: ismert vagy korábban nem használt neveket a mai térképek differenciálatlanul használnak, sőt a szerkesztők további neveket keresnek elő névgyűjteményekből. A pozitív diszkrimináció ugyanúgy

továbbörökíti a szász lakosság által mesterkéltnek tűnő neveket is, mint a természeteseket.

German Toponomastics and Usage of Toponyms in Transylvania in the 19th Century

Zs. Bartos-Elekes
Summary

In this paper, I try to investigate the toponymic consequences of the administrative reorganization carried out by the Austrian authorities in Transylvania in 1854. This reorganization is to be considered the first regulation of toponyms in Transylvania. The question is: how determining the influence of the policy on the number of the German toponyms of Transylvania as well as the usage of these toponyms; and what the consequence of this regulation is today. The authorities declared official some toponyms which we could not find on former German maps of Transylvania, but only in *Lipszky's* Repertorium or in *Lenk's* Lexicon. I believe, the authorities didn't create artificial toponyms, they only revived the existing ones. These toponyms may have been strange for the German Transylvanian public of the 19th century, as after the reorganization they didn't use the new official toponyms on German maps. In the 20th century, a considerable part of the German population migrated from Transylvania so, theoretically, the number and usage of these toponyms should have decreased. Yet, on the contrary, the number of German names has increased on some of the contemporary maps: we can observe an undifferentiated presence of the names used by the German population and those revived by the authorities (which may have seemed artificial to the German population) as well as other names which were revived by experts in the last decades.

IRODALOM

Fried Franz, é. n.: Carte de la Valachie et de la Moldavie. Artaria. Wien

Generalkarte, 1887–1913: Generalkarte von Mitteleuropa. K. u. K. Militargeographische Institut. Wien

Grimm, J., 1855: Statistisch – topographische – politische – Gerichts- und Finanz-Karte Grossfürstenthums Siebenbürgen. Hermannstadt

Herner János (szerk.), 1987: Erdély és a Rézszek Térképe és Helységnévtára. Készült *Lipszky János* 1806-ban megjelent műve alapján. Szeged,

Kálmán Béla, 1973: A nevek világa. Gondolat. Budapest

Kogutowicz Károly, 1910: Volksschul-Atlas. Bp.

Lenk von Treuenfeld Ignaz, 1839: Siebenbürgens geographisch, topographisch, statistisch, hydrographisch und orographisches Lexikon I–IV. Wien

Mersich Andreas, 1854: Karte des Grossfürstenthums Siebenbürgen nach der definitiven politischen & gerichtlichen Landeseintheilung. Hermannstadt

Mező András, 1982: A magyar hivatalos helységnevéadás. Akadémiai Kiadó. Budapest

Mező András, 1999: Adatok a magyar hivatalos helységnevéadáshoz. Nyíregyháza

Pesty Frigyes, 1888: Magyarország helynevei. Bp.

Raffelsperger Franz, 1841: Karte des Grossfürstenthum Siebenbürgen. Wien

Suciu Coriolan, 1967: Dictionar istoric al localităților din Transilvania. Ed. Academiei RSR.

Steinhausen, Th., 1844: Karte von Siebenbürgen. Hermannstadt

Köpeczy Béla (főszerk.), 1987: Erdély története I–III. Akadémiai kiadó. Budapest

Obert Franz, 1861: Schul-Wandkarte von Siebenbürgen Gotha

OTK, 1851, 1854: Erdély koronaországát illető Országos Törvény- és Kormánylap. Nagyszében

Reisz T. Csaba, 2002: Magyarország általános térképének elkészítése a 19. század első évtizedében. Cartofil. Budapest

Wagner Ernst, 1977: Historisch-Statistisches Ortsnamenbuch für Siebenbürgen. Böhlau. Köln-Wien

Wildner Dénes, 1996: Ortslexikon der ehemaligen Gebiete des historischen Ungarns. Ungarisches Institut. München

Zuccheri Edmund, 1861: Carte Générale du ... Hongrie, de la Transylvanie ... réduite d'après la grande carte de Lipszky Artaria. Wien

gpsnet.hu

GNSS Szolgáltató Központ

Valós idejű helymeghatározás

- DGPS korrekciók (országosan)
- RTK korrekciók (korlátozottan)
- EGNOS korrekciók (5 virtuális állomásról)

Utólagos feldolgozáshoz

- 24 órás RINEX fájlok
- 6 órás RINEX fájlok

FÖMI KOZMIKUS GEODÉZIAI OBSZERVATÓRIUM
Tel.: 27/374-980
Fax: 27/374-982